

ΑΝΩΤΑΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ: ΘΕΣΕΙΣ ΙΔΕΑΙ
ΚΑΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ**

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 29^{ην} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1975
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟΝ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ
ΙΕΡΑΡΧΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑΝ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΥΠΟ
ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΙΓΝΑΤΙΑΔΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΔΡΑΝ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1975

ΑΝΩΤΑΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

**ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ: ΘΕΣΕΙΣ ΙΔΕΑΙ
ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ**

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 29^{ην} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1975
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟΝ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ
ΙΕΡΑΡΧΩΝ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑΝ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΤΗΟ

**ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ ΙΓΝΑΤΙΑΔΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ**

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1975**

Παναγιώτατε,
Κύριε εκπρόσωπε τοῦ κ. Νομάρχου,
Κυρία Πρύτανη,
Κυρίες καὶ Κύριοι Καθηγηταί,
Κύριοι εκπρόσωποι τῶν πολιτ. καὶ στρατ. ἀρχῶν
Ἀγαπητοὶ φοιτηταὶ καὶ φοιτήτριαι

Συγκεντρωθήκαμε σήμερα εἰς τὸ Πνευματικὸ τοῦτο Ἰδρυμα διὰ νὰ ἐορτάσωμε τὴν μνήμη τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἡ καθιέρωσις τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους ὡς ἐορτῆς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἀνάγεται εἰς ἀρκετὰ παλαιὰν ἐποχὴν: συγκεκριμένως τοποθετεῖται περὶ τὰ 1.100 μ.Χ. ὅταν ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὠρίσθηκε κοινὴ ἡμέρα ἐορτῆς τῆς μνήμης των διὰ νὰ παύσῃ ἢ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διεξαγομένη συζήτησις ὡς πρὸς τὸ ποῖος ἐκ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἦταν ὑπέρτερος καὶ νὰ καταδειχθῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἰσότιμον αὐτῶν¹. Ἀργότερα καὶ μετὰ τὴν σύστασι τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους, ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καθιέρωσε, κατὰ τὸ 1842, τὴν ἐορτὴν αὐτὴν ὡς ἐορτὴν τῆς Παιδείας. "Ἐκτοτε τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα ὄλων τῶν βαθμίδων τιμοῦν τὴν μνήμην τῶν τριῶν μεγίστων φωστήρων ὡς προστατῶν τους παραλλήλως πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ μοναδικὸ σ' ὄλο τὸν κόσμον συνδυασμὸ θρησκευτικῆς καὶ διδακτικῆς ἐορτῆς².

Εὐλόγως ὁμως θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ διερωτηθῇ κανεὶς: Γιατὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι χαρακτηρίσθησαν ὡς οἱ κατ' ἔξοχὴν ἐκπρόσωποι καὶ προστάται τῶν γραμμάτων καὶ ἡ ἐορτὴ των καθιερώθηκε ὡς ἐορτὴ τῆς παιδείας; Μήπως δὲν ὑπῆρξαν κατὰ τὴν μακρὰ διαδρομὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ σοφώτεροι καὶ πνεύματα ρωμαλεώτερα τούτων; Βεβαίως ὑπῆρξαν καὶ θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς ὄχι ἓνα ἢ δύο ὄνόματα.

Ἐν τούτοις ἡ ἐκλογή τῆς ἡμέρας ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη των ὡς ἡμέρας τῶν γραμμάτων οὔτε ἄδικη εἶναι οὔτε τυχαία, ἀλλὰ μᾶλλον ἀναγνώρισις τῆς μοναδικῆς των εἰσφορᾶς εἰς τὴν γεφύρωσι τοῦ χάσματος μεταξὺ κλασσικῆς ἀρχαιότητος καὶ χριστιανικῆς διδασκαλίας, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπετέλεσαν τὸν ἑλληνοχριστιανικὸν πολιτισμὸν. "Ὅλοι γνωρίζομε ὅτι ἡ

ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ βοηθήθηκε εἰς μέγαν βαθμὸν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦσαν οἱ λαοί, βάρβαροι καὶ μὴ, ποὺ κατοικοῦσαν γύρω ἀπὸ τὴν Μεσόγειο, παρ' ὅλον ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤσαν τότε, ὅπως καὶ τώρα, μὴ μικρὴ ἐθνικὴ ἐνότης. Παρ' ὅλην δὲ τὴν βοήθειαν ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς δέχθηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διὰ τὴν διάδοσίν του, οἱ πρώτοι αἰῶνες τῆς νέας θρησκείας, μὲ τοὺς γνωστοὺς διωγμοὺς τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρεις, χαρακτηρίζονται ἀπὸ βαθεῖα διάστασι καὶ ἀντίθεσι πρὸς τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, τὴν ὁποίαν οἱ Χριστιανοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἀποσυνδέσουν ἀπὸ τοὺς διώκτες των. Ἡ διάστασις αὕτη ἐξαλείφθηκε κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα, ὁπότε, ἐστράφη ὁ Χριστιανισμὸς πρὸς τὸ ζωογόνο ἑλληνικὸ πνεῦμα.

Ἄλλὰ ἡ προσέγγισις αὕτη οὔτε αὐτομάτως ἐπῆλθε, οὔτε προῆλθε ἀπὸ βαθεῖα ἀντίληψι τῆς ἀνάγκης αὐτῆς τῆς προσεγγίσεως. Διότι ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει γραφῆ «ἡ περίοδος τῆς μυστικιστικῆς θεμελιώσεως τῶν θρησκευτῶν εἶναι δύσκολον νὰ ἀνεχθῆ ἐξωτερικοὺς παράγοντας ἐπικρατήσεως»³. Ἡ συμφιλίωσις αὕτη τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα πραγματοποιήθηκε χάρις εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν τιμημένων σήμερα μεγάλων μορφῶν τῆς Θρησκείας καὶ τῶν Γραμμάτων. Ἐχοντας οἱ ἴδιοι λάβει ἑλληνικὴ παιδείαν καὶ θαυμάζοντας καὶ οἱ ἴδιοι τὸ κάλλος καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, κατήρθωσαν νὰ ἐνώσουν εἰς ἓνα ἁρμονικὸ σύνολο, ποὺ ἀργότερα ἐδέχθησαν ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοί, τὴν προστιγῆς τῆς νέας θρησκείας καὶ τὰ κατασταλάγματα τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ ἀκόμη περισσότερο, ἔδωσαν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστι τὴν σφραγίδα τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλου εἰς τοὺς μεγάλους αὐτοὺς ἄνδρες τὴν σύζευξιν αὐτήν.

Νὰ γιατί οἱ ἐπιώμενοι σήμερα τρεῖς Ἱεράρχαι ἐκτὸς τῆς ἀναγνωρίσεώς των ὡς ὑπερόχων θρησκευτικῶν προσωπικοτήτων θεωροῦνται καὶ λαμπρῆς πνευματικῆς μορφῆς καὶ προστάτες τῶν γραμμάτων. Ὁ φόβος ἀκριβῶς τῆς ἐμφανίσεως τέτοιων ἀνδρῶν καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἀναζωογονήσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἦταν ποὺ ἔκανε τὸν τελευταῖο ὑπέρμαχο τοῦ εἰδωλολατρισμοῦ, τὸν Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτη, νὰ προβῆ εἰς τὴν γνωστὴν ὡς ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμισι διὰ τῆς ὁποίας ἀπαγόρευσε τὴν ἐκ μέρους χριστιανῶν καὶ εἰς χριστιανοὺς διδασκαλίαν ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ Σχολὴ μου ἔκοιπε τὴν τιμὴ νὰ μου ἀναθέσῃ τὴν ἐκφώνησι τοῦ σημερινοῦ πανηγυρικοῦ, τιμὴν τὴν ὁποίαν εὐχαρίστως ἀποδέχθηκα. Ἀπὸ τὴν στιγμή ὅμως ποὺ ἀρχίζει κανεὶς νὰ ψάκῃ τὰ ἀρχεῖα, τὶς βιβλιοθήκες κ.λ.π. γιὰ νὰ μελετήσῃ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν σὲ πρωτότυπη μορφή ἢ τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἔχουν γραφῆ ἀπὸ εἰδικοὺς μελετητὰς τῆς ζωῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας των, ἀπὸ τὴν στιγμή ἐκείνη συνειδητοποιεῖ τῆς τιμῆς τὸ μεγάλο θάρος.

Πράγματι τὸ συγγραφικὸν τους ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖο διάχυτο εἶναι τὸ πνεῦμα, ἡ φιλοσοφία, οἱ ἰδέες καὶ οἱ ἀπόψεις τῶν τριῶν μελιρρῦτων ποταμῶν τῆς σοφίας εἶναι τόσο μεγάλο, ὥστε καὶ εἰδικὸς νὰ εἶναι κανεὶς εἰς τὰ περὶ θεολογίας, πράγμα τὸ ὁποῖο δὲν συμβαίνει μὲ τὸν σημερινὸ ὀμιλητὴ, νὰ εἶναι δύσκολο νὰ ἀποδώσῃ σὲ μιὰ ὀμιλία, τὴν θέσιν ποὺ ἔλαβαν στὰ θέματα ποὺ ἀπασχόλησαν τὴν δεξιάτη διάνοιά τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὰ θέματα αὐτὰ εἶναι τόσο πολλὰ καὶ ἀναφέρονται σὲ τόσο διαφορετικοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ὥστε παρ' ὅλο ὅτι ἔχουν παρέλθει περισσότερον ἀπὸ δεκαπέντε αἰῶνες ἀπὸ τὸν θάνατό τους καὶ περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸν τριάντα χρόνια ἀπὸ τὴν καθιέρωσιν τῆς ἑορτῆς των ὡς ἑορτῆς τῶν γραμματίων, ἐν τούτοις ποτὲ δὲν θεωρήθηκε, οὔτε νομίζω ὅτι πρόκειται νὰ θεωρηθῇ γιὰ πολλὰ ἔτι χρόνια, ὅτι ἡ ἀνάλυσις τοῦ ἔργου των ἐξαντλήθηκε.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τὰ ἀνωτέρω καὶ δεδομένου ὅτι κατ' εἰδικότητα ἀνήκω στῆς οἰκονομικὰς ἐπιστῆμες, ἀκόμη δὲ ἀκολουθώντας μιὰ τακτικὴ θὰ ἔλεγα τῆς Σχολῆς αὐτῆς κατὰ τὰ τελευταῖα λίγα χρόνια κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς μνήμης τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἀπεφάσισα νὰ ἐκλέξω ὡς θέμα τοῦ σημερινοῦ πανηγυρικοῦ λόγου τὶς σκέψεις, ἰδέες καὶ θέσεις τῶν τριῶν Ποιμεναρχῶν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν προβλημάτων.

Βέβαια κανεὶς ἀπὸ τοὺς τρεῖς Ἱεράρχες δὲν ἔλαβε εἰδικὴ οἰκονομικὴ μόρφωσιν ἀφοῦ οἰκονομικὰς σχολὰς δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴ τους, οὔτε μποροῦν νὰ θεωρηθῶν ὡς κοινωνιολόγοι μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίδομε στὸν ὄρο αὐτὸ σήμερον. Στὰ ἔργα τους ὅμως ἐξετάζονται τόσο κοινωνικὰ ὡς καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὴν ἐποχὴ τους καὶ ποὺ ἀπασχολοῦν καὶ σήμερον ἀκόμη τὴς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Ὑπάρχουν μάλιστα πάμπολλα σημεῖα στὰ ἔργα

τους που διατρέχοντάς τα κανείς νομίζει ότι άφορούν περιγραφή σημερινών καταστάσεων που ίσχυαν πριν από 15 και περισσότερους αιώνες από σήμερα.

Κατά την ανάλυση των θέσεων των τριών Ίεραρχών θα υπάρξουν πολλά σημεία εις τα όποια ή σημερινή οικονομική π.χ. έπιστήμη, παίρνει διαμετρικώς αντίθετες θέσεις. Εις τό σημείον αυτό θα πρέπει να έχωμε υπ' όψη ότι οί τρεις άνδρες ήταν θεολόγοι και συνεπώς ιδεώδη των ήταν τα ιδεώδη της χριστιανικής θρησκείας που έχει σαν κορωνίδα του κηρύγματός της την αγάπη για τον συνάνθρωπο, κάτι που είναι ξένο προς τους μηχανισμούς και τα διδάγματα της Οικονομικής.

Έκτός άπ' αυτό, είμαι της γνώμης ότι θα βοηθούσε γενικά εις την κατανόηση των θέσεων και αντιλήψεών τους, αν πριν από την παράθεση και ανάλυση αυτών, προηγείτο ή σκιαγράφησης της προσωπικότητας και της εποχής που ζούσαν οί τρεις τιμώμενοι άγιοι.

Ι. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

1. Βασίλειος ό Μέγας. Έγεννήθη περί τό 330 εις την Καισάρειαν της Καππαδοκίας. Οί γονείς του απέκτησαν έννέα τέκνα άπό τα όποια τα τέσσερα άγόρια. Άπό αυτά πάλι τα τρία έγιναν έπίσκοποι.

Ό Βασίλειος άπό τον πατέρα του, Βασίλειον επίσης ονομαζόμενον και ρήτορα και επάγγελμα, διδάχθηκε τα πρώτα γράμματα, άπό την μητέρα του δέ Έμμέλεια και την μάμμην του έλαβε την πρώτη χριστιανική διαπαιδαγώγησι. Άνωτέρα μόρφωσι έλαβε άπό τις σχολές της Καισαρείας και του Βυζαντίου, τό όποιο «ηύδοκίμει σοφιστών τε και φιλοσόφων τοίς τελειοτάτοις»⁴, κατόπιν δέ εις «τας χρυσάς όντως» Άθήνας, οί όποίες ήταν «τό των λόγων έδαφος» εις τό όποιο συνέρρεαν φοιτητα άπό όλα τα μέρη, μεταξύ δέ αυτών και ό μετέπειτα αυτοκράτωρ Ίουλιανός. Εις Άθήνας, όπου ήμαζεν ή Νεοπλατωνική Σχολή εύρίσκετο και ό Γρηγόριος ό Ναζιανζηνός, άπό τότε δέ οί δύο άνδρες συνδέθηκαν με στενή και άδελφική φιλία. Εις Άθήνας έδιδάχθη τα Έλληνικά γράμματα, ρητορική, φιλοσοφία, γεωμετρία, άστρονομία και ιατρική επί τεσσεράμιου περίπου χρόνια. Μπορεί κανείς έτσι εύκολα να καταλάβη την επίδρασι που είχε επάνω του ή Έλληνική παιδεία και φιλοσοφία. Σε τέτοιο δέ βαθμό διέπρεψε κατά την διάρκειαν των εις Άθήνας σπουδών του ώστε θαυμάστηκε και άπό τους ίδιους τους έθνικούς που τον έτίμησαν για την παραδειγματική ζωή του.

Κατὰ τὸ ἔτος 356 ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα του, ἐξήσκησε γιὰ λίγο τὴν ρητορική, βαπτίσθηκε κατὰ τὴν συνήθεια τῆς ἐποχῆς νὰ βαπτίζωνται εἰς μεγάλην ἡλικίαν καὶ θέλοντας νὰ γνωρίσῃ τοὺς περιφημοτέρους ἀσκητὰς τῆς ἐποχῆς του ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο, Παλαιστίνη, Κοίλη Συρία καὶ Μεσοποταμία. Ἡ μεγάλη του ροπή πρὸς τὸν ἀσκητισμὸν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀσκητῶν πού γνώρισε τὸν ὠδήγησαν καὶ τὸν ἴδιο γιὰ πέντε ὀλόκληρα χρόνια σὲ ἐρημητήριον στὸν Πόντο κοντὰ στὸν Ἴρι ποταμὸ, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε μοιράσει ὅλα τὰ υπάρχοντά του.

Κατὰ τὸ 362 ὁ ἐπίσκοπος Εὐσέβιος τὸν ἔπεισε νὰ δεχθῆ τὴν ἱερωσύνη μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ, ἐξελέγη ἐπίσκοπος ὁ Βασίλειος ὕστερα ἀπὸ μεγάλη ἀντίδραση τῶν Ἀρειανῶν. Τὸ θρησκευτικὸ αὐτὸ ἀξίωμα τοῦ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δεῖξῃ ὅλο τὸ μεγαλεῖο του. Ἡ μεγάλη φιλανθρωπία του, ἡ συνεχὴς βοήθεια πρὸς τοὺς ἀρρώστους, οἱ ἀνυποκώρητες θέσεις του ἀκόμη καὶ μπροστὰ στὸν Ἀρειανίζοντα αὐτοκράτορα Οὐάλεντα τὸν ἐπέβαλαν στὴν συνείδησιν τῶν συγχρόνων του ὥστε νὰ ἐμπνέῃ εἰς ὅλους τὸν σεβασμὸν. «Ὅλοι μας γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν γυμνασιακὴ μας παιδείαν ὅτι κοντὰ στὴν Καισάρεια ἔκτισε ὀλόκληρον πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὴν γνωστὴ Βασιλειάδα, σὲ ἐποχὴ δὲ φοβεροῦ λιμοῦ προσέφερε στοὺς ἔχοντας ἀνάγκη ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίας.

Οἱ μακρὲς κακουχίαι καὶ στερήσεις τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς ὑπέσκαψαν τελικὰ τὴν ὑγείαν του καὶ πέθανε σὲ ἡλικίαν μόλις 48 ἐτῶν ἀπὸ ἐμμονη πάθησιν τῶν νεφρῶν. Κατὰ τὴν κηδεῖαν του ἦταν τέτοιος ὁ συνωστισμὸς ὥστε πέθαναν ὀχι λίγοι, «ἐκ τῆς τοῦ ὠθισμοῦ βίας κα συγκλονίσεως» καθὼς μᾶς λέγει ὁ Γρηγόριος⁵. Ὁ ἴδιος ἐπίσης ὁ Γρηγόριος μᾶς λέγει ὅτι τόση ἦταν ἡ ὑπόληψις πού ὅλοι εἶχαν γιὰ τὸν Βασίλειον, ὥστε ὅλοι ζητοῦσαν νὰ τὸν μιμηθοῦν ὀχι μόνον εἰς τὰ ἀξία τῆς μιμήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ σωματικὰ του χαρακτηριστικὰ ἀφήνοντας π. χ. γενειάδα ἢ προσπαθώντας νὰ φαίνωνται ὠχροὶ⁶ ἢ νὰ μιμηθοῦν τὸ βάδιόν του κ.λ.π.

Ὁ Ἅγιος Βασίλειος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίσθηκε Μέγας ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του ἀκόμη, ἄφησε ὀγκῶδες συγγραφικὸ ἔργον, πού εὐτυχῶς σῴθηκε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του καὶ ἀποτελεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ συγγράμματα πρακτικοῦ περιεχομένου. Οἱ μελετηταὶ τοῦ ἔργου του κατατάσσουν τὰ συγγράμματά του σὲ ἠθικά, ἀσκητικά, ἐπιστολές, παιδαγωγικά κ.λ.π. Μεταξὺ τῶν τελευταίων, δηλ. τῶν παιδαγωγικῶν, μεγάλη ἀξία θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἀνεπιόους του, ἐπαγραφομένη «πρὸς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληρικῶν ἀφελοῖντο λόγων»⁷ Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ φαίνεται πόσο ὁ Μέ-

γας Βασίλειος τιμούσε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ πόσο θεωροῦσε ὅτι μποροῦν νὰ ἀφελθῶν οἱ χριστιανοὶ νέοι ἀπὸ τὴν σπουδὴ αὐτῶν τῶν συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐπαινοῦσε τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς ποιητὰς Εὐρυπίδην καὶ Θεόγνην καὶ ἐγκωμιάζε τὴν ἀρετὴ τοῦ Σωκράτη καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο φωτίζει τὸν νοῦ καὶ ὀξύνει τὴν κρίσιν καὶ καθιστᾷ τὸν νέο ἱκανὸ νὰ ἐννοήσῃ καλὰ τὰ ἱερὰ κείμενα καὶ τὰ δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ συνεπῶς ὑπὸ τὴν ἐννοια αὐτὴ εἶναι ἀναγκαία ἡ προπαιδεία δι' αὐτόν.

2. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Γεννήθηκε περὶ τὸ 329 στὴν Ἀριανζὸ τῆς Καππαδοκίας. Ἐφοίτησε σὲ σχολὰς τῆς Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, τῆς Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἐδίδασκε ὁ ρήτωρ Δίδυμος, γνωστὸς ὡς ὁ «βλέπων τυφλός». Ἡ ἀκόρεστη δίψα του γιὰ μάθησιν τὸν ἔφερε κί' αὐτόν στὴν Ἀθήνα ὅπου συνδέθηκε στενωτέρα μὲ τὸν Βασίλειο τὸ Μέγα. Ἐμείνε ἐκεῖ δέκα ὀλόκληρα χρόνια καὶ κατώρθωσε νὰ γίνῃ κάτοχος ὅλων τῶν τότε διδομένων γνῶσεων, ἀφοῦ διδάχθηκε γραμματικὴ, φιλολογία, φιλοσοφία, ρητορικὴ, ποίηση, ἀλλὰ καὶ μαθηματικὰ, φυσικὰς ἐπιστῆμες καὶ ἰατρικὴ ἔτσι ἀπέκτησε πολυμάθεια ποὺ ἐθεωρεῖτο σπάνια γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἡ ἀπόψις του ἦταν ὅτι παιδεία δὲν εἶναι μόνον ἡ χριστιανικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐθνικὴ, τὴν ὁποίαν πολλοὶ τῶν χριστιανῶν, κακῶς ἀντιλαμβανόμενοι ἀπαρρίπτουν ὡς ἐπικίνδυνον καὶ σφαλερὰν καὶ ἀπομακρύνουσαν ἀπὸ τὸν Θεόν⁸.

Ὁ λαὸς τῆς Ναζιανζοῦ ἀπαιτοῦσε τὴν χειροτονίαν του εἰς πρεσβύτερον, ὁ Γρηγόριος δὲν δεχόταν, ἀλλ' ὁ πατέρας του πᾶρὰ τὰς ἀντιρρήσεις του τὸν ἐχειροτόνησε. Ἀπὸ τότε ἡ ζωὴ του ἦτο μίᾳ συνεχῆς ἐναλλαγῆ ἀγώνων κατὰ τῶν αἱρέσεων τῆς ἐποχῆς, ἀσκητικῆς ἀπομονώσεως εἰς ἐρήμους, ἀπογοητεύσεων, προσωπικῶν ἐναντίον του ἐπιθέσεων. Ἀργότερα ὁ Βασίλειος τὸν ἐξέλεξε ἐπίσκοπο Σασίμων, μικροῦ καὶ ὄθλιου ἀπὸ κάθε ἄποψι χωριοῦ, ἀλλὰ οἱ μικρότητες δὲν ἔλειψαν οὔτε καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ. Ὁ Τυάνων ἄνθρωπος ἐκήρυξε ἄκυρη τὴν ἐκλογή του ἐπειδὴ ἀμφισβητοῦσε τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ χωριοῦ, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐπεκτείνῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερον τὰ ὄρια τῆς ἰδικῆς του ἐκκλησιαστικῆς δικαιοδοσίας. Ὁ Γρηγόριος, ἀπὸ ἰδιοσυγκρασίαν ἕνως πρὸς μηχανορραφίαις καὶ σκευωρίαις, κατέφυγε σὲ κοντὰνὸ ὄρος.

Θὰ χρειάζοταν πολὺς χώρος καὶ χρόνος γιὰ νὰ ἐξιστορήσῃ κανεὶς τὰ ταπεινὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ θρησκευτικοὶ τοῦ ἀντίπαλοι γιὰ νὰ τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας του· σὲ ὅλες

τις περιπτώσεις ή στάσις του Γρηγορίου ήταν ή ίδια: έφρευγε στην προσφιλή του έρημο, όπου μακριά από τους θορύβους της πόλεως και τις ανθρώπινες μισαλλοδοξίες εύρισκε την εύκαιρία για αυτοσυγκέντρωσι και μελέτη. Ένα μόνο άκόμη έπεισόδιο άναφέρω που δείχνει πόσο οί αντίπαλοί του Άρειανοί έπεδίωκαν την δι' οίουδήποτε τρόπου άπομάκρυνσί του από τά θρησκευτικά πράγματα της έποχής του: την νύκτα του Πάσχα του 379, ένώ ο Γρηγόριος έτοιμαζόταν να βαπτίση τούς κατηγορούμενους, αίρετικοί, που είχάν προηγουμένως κρυφτῆ στην έκκλησία, έπιτέθηκαν έναντίον του με πέτρες προσπαθώντας να τόν σκοτώσουν.

Κι' όμως ή έξωτερική εμφάνιση του Γρηγορίου δέν τόν βοηθούσε να έπιβληθῆ: σώμα σκυφτό, πρόσωπο πελιδνό από την νηστεία και τις κακουχίες, προφορά Καππαδοκική, την όποία μάλοτα κορδίδευαν οί αντίπαλοί του, περιβολή πιτωχότατη σέ αντίθεση με τό πλούσιο περιβάλλον της πρωτεύουσας. Η εύγλωττία του έν τούτοις ήταν τέτοια ώστε σέ μικρό χρονικό διάστημα ό λαός της Κων/πόλεως να έπιστρέφῃ στην Όρθοδοξία· προηγουμένως και έπὶ σαράντα χρόνια οί έπίσκοποι Κων/πόλεως ήταν Άρειανοί, όλες δέ οί έκκλησίες είχάν περιέλθει είς την κατοχή τους. Αύτῆ άκριβώς ή μεταστροφή ήταν που προκάλεσε τό μένος και τά έπεισόδια τών φανατικῶν αίρετικῶν που περιγράψαμε προηγουμένως.

Τό συγγραφικό έργο του Γρηγορίου άποτελείται από Λόγους, Ποιήματα και Έπιστολές. Για να δώση κανείς την σημασία και την συμβολή του άγίου αύτου είς την θεμελίωσι της Όρθοδοξίας, άρκεί νομίζω να άναφέρῃ τό γεγονός ότι μόνος αύτός από όλους τούς Πατέρες της Έκκλησίας, μετά τόν Ευάγγελιστῆ Ιωάννη, υπῆρξε, κατά την έκφραση της Ζ' Οίκουμενικής Συνόδου «της Θεολογίας έπάνυμος», έξ ου και είναι γνωστός ως Γρηγόριος ό Θεολόγος.

3. Ιωάννης ό Χρυσόστομος. Γεννήθηκε στην Άντιόχεια, ή δέ μόρφωσίς του ήταν έξ ίσου πολύμορφη, όπως και τών δύο άλλων Πατέρων. Διδασκάλους του είς μὲν την ρητορική είχε τόν πολὺν Λιβάνιο, είς δέ την φιλοσοφίαν τόν Άνδραγάθιο. Μας είναι γνωστό ότι ό Λιβάνιος τόσο πολὺν έθαύμαζε του Χρυσοστόμου την εύγλωτίαν, ώστε όταν κάποτε άσθενούσε και ρωπήθηκε άπ' αυτούς που τόν περιστοίχιζάν, σέ ποιόν θά άφηνε την άρχηγίαν της σχολῆς του άπάντησε: «είς τόν Ιωάννην εάν μή οί χριστιανοί έσύλουν αύτόν». Από την Θεολογικήν Σχολή της Άντιοχείας στην όποία έσπούδασε έν συ-

νεκεία πήρε τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τῆς ποῦ ἦταν σύμφωνα με τὸν χαρακτήρα του.

Προεκλεγμένος με σπάνια ψυχικὰ χαρίσματα καὶ πνευματικὰ ἐφόδια ἤρρισε, μόλις ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος, τὸ ἀνακαινιστικὸ του ἔργο με ὑπερβάλλοντα ζήλο. Ἡ ἐποχὴ του ἐχαρακτηρίζεται ἀπὸ πτώσι ἠθικὴ ποῦ εἶχε εἰσδύσει καὶ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ὁ Ἰωάννης προσπάθησε νὰ ἐξυψώσει τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τοῦ κλήρου ποῦ ἐμαστίζετο ἀπὸ πολλὰς μικρότητες, ὅπως τῆς φιλαργυρίας, ἀκολασίας, ἀρχομανίας, καθὼς ἐπίσης καὶ νὰ ἀπαλλάξη τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τοὺς ἀνάξιους ὑπηρετές τῆς. Ταυτοχρόνως ἐπέδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν βελτίωσι τῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων⁹.

Οἱ προσπάθειές του αὐτὲς ὑπεκίνησαν τὴν ἐχθρότητα τῶν κύκλων ἐκείνων ποῦ ἐθίγοντο ἀπ' αὐτὲς, κύκλων τόσο κοσμικῶν, ὅσο καὶ ἐκκλησιαστικῶν. Δυσαρεστημένοι κληρικοὶ ποῦ στερήθηκαν τὶς ἀπολαύσεις ἢ τὰ πλοῦσα εἰσοδήματά των, μοναχοὶ ποῦ ἀναμειγνύονταν σὲ πολιτικὰς ἢ θρησκευτικὰς ραδιουργίας καὶ ἔριδες, τρωρημένοι κληρικοὶ ποῦ σκανδαλίζαν με τὴν διαγωγή τους, μέλη τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνίας τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης κατηγοροῦσε τὸν πλοῦτο καὶ τὸν τρόπο ζωῆς, ἀπετέλεσαν μία μερίδα, στὴν ὁποία ἀργότερα προσετέθη καὶ ἡ Αὐλή¹⁰, ἰδίως δὲ ἡ Αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, ποῦ με κάθε τρόπο ἐπεδίωκαν νὰ τὸν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν σκηνή.

Μὲ διάφορες ἀφορμὲς κατορθώνουν νὰ προκαλέσουν τὴν ἐξορία του δύο φορές. Τὴν πρώτη φορά ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ λαοῦ καὶ φοβερὸς σεισμὸς ποῦ συνέβη τὴν τρίτη ἡμέρα, ἀνάγκασαν τὴν Εὐδοξία νὰ τὸν ἐπαναφέρει, ὁ δὲ λαὸς τοῦ ἐπεφύλαξε ὑποδοχὴ μεγαλοπρεπῆ καὶ πανηγυρικῆ. Ἡ δεύτερη ἐν τούτοις ἐξορία ὑπῆρξε μοιραία γιὰ τὸν ἅγιο. Οἱ στερήσεις καὶ κακουχίες τῆς ἐξορίας, ἡ ἀλλαγὴ τῶν τόπων ἐξορίας του καὶ οἱ μετακινήσεις διὰ μέσου ὁδῶν δυσβάτων καὶ ἐπικινδύνων, ἐπεδείνωσαν τὴν κατάστασι τῆς υγείας του. Ἀπέθανε τὴν 14ην Σεπτεμβρίου τοῦ 407.

Ἄλλ' ὅς ἔλαθμε τώρα εἰς τὴν ἐξέτασι τῆς οικονομικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως ποῦ ἐπικρατοῦσε στὸ Βυζάντιο κατὰ τοὺς χρόνους τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, δεδομένου ὅτι τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ πλαίσιο θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ κατανοήσωμε καλύτερα τὶς θέσεις ποῦ ἔλαβαν οἱ τρεῖς ἅγιοι.

II. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ Δ' Μ.Χ. ΑΙΩΝΑ

Ἐπακρατεῖ σὲ πολλοὺς ἢ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἦταν ἐποχὴ ἐκκλησιαστικῆς ἀκμῆς καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου· πολλοὶ μιλῶντας γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν χαρακτηρίζουν ὡς τὴν χρυσοῦ ἐποχὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἦταν ἡ χρυσοῦ ἐποχὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, ἢ τὴν χαρακτηρίζουν ὡς τὴν ἐποχὴ τῶν Βασιλείων, Γρηγορίων καὶ Χρυσοστόμων, ὡσὰν νὰ ὑπῆρχαν πολλοὶ ἄνδρες τοῦ ἀναστήματος ἐκείνων.

Ἐν τούτοις ἔγκυροι μελετηταὶ τῶν χρόνων ἐκείνων¹¹, ἀλλὰ καὶ αὐτόσημα τὰ ἔργα ποὺ ἄφησαν οἱ τρεῖς Πατέρες δίδουν διαφορετικὴ εἰκόνα.

Ἡ ἐποχὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἔφερε ἐκδηλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ καταπτώσεως· καταπτώσεως οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς, ἠθικῆς. Ὁ πλοῦτος εἶχε συσσωρευθῆ στὰ χέρια ὀλίγων, ἐνῶ οἱ πολλοὶ μαστίζονταν ἀπὸ τρομερῆ φτώχεια, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν κατακληρτικὰ ἀδελφοῦ τῆς ἐπατείας καὶ ἀπὸ τὴν ἐπαναφορὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τοῦ ἐθίμου πωλήσεως παιδιῶν ποὺ εἶχε προηγουμένως ἀπαγορευθῆ ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ. Στὴν κατάστασι αὐτὴ συνετέλεσαν πολλοὶ παράγοντες μεταξὺ τῶν ὁποίων μνημονεύονται οἱ ἑξῆς:

Τάσις ἀποφυγῆς τῆς ἐργασίας λόγω ἀντιλήψεων ποὺ εἶχαν τὴν ρίζα τους σὲ παλαιότερες ἐποχές, ἢ ἐκμετάλλευσις τῆς ἐργασίας τῶν ἀδυνάτων ποὺ ἀμείβετο κατὰ τρόπο ληστρικὸ καὶ σὲ ὄρια ποὺ πολλὰς φορὲς μόλις ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὴν διατήρησι τοῦ ἐργαζομένου σὴ ζωῆ, ἢ ἀπομύζησις τῶν πτωχῶν ἀπὸ τοὺς πλοῦτους, ἢ τοκογλυφία, ἢ ὑπερβολικὴ αὔξησις τῶν ἐνοικίων, ἢ ὑπερβολικὴ αὔξησις τῆς φορολογίας, ἢ ὁποῖα ὅμως ἴσχυε μόνον διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἢ ὁποῖα εἰσεπράττετο μὲ πρωτοφανῆ πολλὰς φορὲς σκληρότητα. Τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴν φορολογία δὲν ἐκρησιμοποιοῦντο κατὰ παραγωγικὸν τρόπο, ἀλλὰ κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος διετίθεντο γιὰ τίς ἀνάγκαι τῆς αὐλῆς μὲ τοὺς εὐνοῦχοις τῆς, τοὺς ὀρχηστὰς τοὺς γελωτοποιοὺς καὶ τὰ ἄλλα παράσιτα. Ἡ αὐλὴ καὶ οἱ ἰθύνουσαι τάξις ζοῦσαν κατὰ τρόπον ποὺ ἀποτελοῦσε πραγματικὴ πρόκλησι γιὰ τὸν πτωχὸ λαόν¹². Βαρβαρικὲς ἐπιδρομαί, πολιτικὴ ἀκαταστασία καὶ μεγάλας θεομηνίαι ἐπιδεινώσαν τὴν κατάστασι ποὺ περιέγραφα.

Ἡ μετακίνησις τῶν πληθυσμῶν εἴτε λόγω τῶν πολέμων εἴτε λόγω ἀστυφιλίας συνετέλεσε εἰς τὴν ἀπώλειαν κτημάτων καὶ περιουσιῶν

από πολλούς ανθρώπους, που τελικώς έγινονταν εργάτες. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την κλασσική εποχή σπανίως εύρισκονταν άνθρωποι που έστερουονταν τον έμπορο, ενώ κατά τον 4ο μ.Χ. αιώνα υπήρχε πρόβλημα άνεργίας και μιá πολυάριθμη τάξις άκτημόνων που άγωνούσαν για τó μέλλον τους: ή βιοτεχνία και βιομηχανία, άν μπορούμε να χρησιμοποιήσωμε τον όρο αυτό για την εποχή εκείνη, ήταν συγκεντρωμένη στις μεγαλουπόλεις^{12α}.

Οί δημόσιες υπηρεσίες άποτελούνταν από στρατιές υπαλλήλων, ήταν ώργανωμένες κατά τρόπο γραφειοκρατικό και ή άπόδοσίς τους ήταν χαμηλή¹³. Γενικώς ή οικονομική κατάσταση έδινε την εικόνα οικονομικής καχεξίας. Και άναφέρεται μέν από τους ιστορικούς ότι διάφοροι άυτοκράτορες έλαβαν μέτρα για την θεραπεία της καταστάσεως, αλλά τά μέτρα εκείνα άπεδείχθησαν άνίκανα και άνεπαρκή για την ριζική άντιμετώπισι της βαθιάς εκείνης οικονομικής κρίσεως, ή όποία με την καθημερινή άποδυνάμωσι των παραγωγικών κλάδων ώδήγησε στην κατάρρευσι της χρηματικής οικονομίας και την καταφυγή στον άντιπραγματικό (trac) δηλ. στην άπ' εύθείας άντιλλαγή προϊόντων, χωρίς την μεσολάβησι χρήματος.

Άποτέλεσμα της καταστάσεως που προσπάθησα να σκιαγραφήσω ήταν και ή χαλάρωσι του ήθικου συναισθήματος και ύποψησις των ήθικών αξιών: δια της δωροδοκίας ήταν δυνατό να επιτύχη κανείς ό,τι ήθελε. Η κατάσταση όμως των δούλων είχε σημαντικά βελτιωθή, όχι τόσο χάρις εις τους άγώνας των ιδίων, αλλά δια των άγώνων της Έκκλησίας. Όπως όμως παρατηρήθηκε, τούτο έγινε «άφοϋ πάντες είχαν κατανήσει δούλοι¹⁴».

Ό ήθικός έκτρακλισμός παρατηρείτο και εις τους κόλπους της Έκκλησίας. Πολλές φορές έπίσκοποι έγινοντο άνθρωποι που ήταν όχι μόνον άμόρφωτοι και γυμνοί από διοικητική πείρα, αλλά άκόμη χειρότερο, άνθρωποι που δέν κατανοούσαν την ιερότητα του σκήματός των και δέν είχαν τά άπαραίτητα ήθικά προσόντα και την «έξωθεν καλήν μαρτυρίαν¹⁵». Η άπόκτησις έπισκοπικού θρόνου καθίστατο πολλές φορές άντικείμενον άγοραπωλησίας, ή εύνοιοκρατικής παρακωρήσεως, όπως μās παραδίδουν ό Ίωάννης ό Χρυσόστομος¹⁶, ό Έλενουπόλεως Παλλάδιος¹⁷, ό Μέγας Βασίλειος¹⁸ και ό Γρηγόριος ό Θεολόγος¹⁹. Τούτου είδους πρόσωπα, γινόμενα έπίσκοποι χρημαντίζονταν και πλούτιζαν εις βάρος του κλήρου και του ποιμνίου²⁰, ή δαπανούσαν οικονομίας πτωχών εις ίδιás άπολαύσεις και δώρων διανομής²¹.

Η έλλειψις έξ άλλου άνωτέρων ιδανικών στα πρόσωπα αυτά, τά

ώδηγοῦσε νὰ ἀλλάζουιν φρόνημα κατὰ τίς περιστάσεις γινόμενα καί αὐτὸν τὸν τρόπον «ἀκήρητοι τῆς πίστεως» καί «κριστέμποροι» κατὰ χαρακτηριστικὴν ἔκφρασι τοῦ Μ. Βασιλείου²². Ἄλλο δεῖγμα τῆς ἀξιοσημείων διαφθορᾶς τοῦ κλήρου ἦταν ἡ ἐξάπλωσι τῆς συνηθείας κληρικοῖ νὰ συνοικοῦν με γυναῖκες²³. Ἄλλοτε πάλι γυναῖκες ποὺ ὑπηρετοῦσαν σὲ ἐκκλησιαστικὰς διακονίας προκαλοῦσαν σκάνδαλα²⁴. Παρόμοια ἦταν καὶ ἡ κατάστασι ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς τάξεις τῶν μοναχῶν.

Αὐτὰ ἦταν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Ἄλλὰ ἄς δοῦμε ποῖα θέσι ἐπαιρναν καὶ πῶς ἀντιμετώπιζαν τὰ κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ αὐτὰ προβλήματα οἱ τρεῖς Ἅγιοι.

ΙΙΙ. ΘΕΣΕΙΣ, ΙΔΕΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΩΝ

Τὸ ὅτι οἱ τρεῖς Πατέρες ἀσχολήθηκαν μετὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους ἦταν συνέπεια τῶν συνθηκῶν οἱ ὁποῖες ἐπικρατοῦσαν καὶ τίς ὁποῖες σὲ πολὺ γενικὰς γραμμὰς προσπαθήσαμε νὰ δώσομε.

Διατυπώθηκε ἡ γνώμη ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρες, ἰδίως δὲ ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐξέφρασαν ἀπόψεις ποὺ πλησιάζουν πρὸς τίς ἀπόψεις νεωτέρων κοινωνιοκρατικῶν συστημάτων, ἐνῶ ἄλλοι, ἀπομονώνοντας ὅπως καὶ οἱ πρῶτοι, περιωρισμένως φράσεις ἀπὸ τὰ κείμενά τους, ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ Πατέρες αὐτοὶ ἐξέφρασαν κομμουνιστικὰς ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωσι τῆς κοινωνίας²⁵.

Ἄλλ' ἄς δοῦμε πῶς συγκεκριμένα τίς θέσεις ποὺ ἔλαβαν ἔναντι τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν θεσμῶν:

Ι. Ἰδιοκτησία καὶ πλοῦτος. Κατὰ τὴν περὶ ἰδιοκτησίας ἀντίληψι τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε καὶ τὴν βάση τῆς ἐλευθέρας συναλλαγῆς τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τοῦ οἰκονομικοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀτομομοῦ, τὸ ἄτομο ἔχει δικαίωμα ἀπεριόριστο καὶ ἀπόλυτο ἐπὶ τῶν πραγμάτων, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει καὶ τὸ δικαίωμα κατακρήσεως αὐτῶν (*jus abutandi*).

Σ' ἓνα ἐξ ἄλλου σύγγραμμα τοῦ Βασιλείου ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἀσκητικαὶ Διατάξεις» ὁ ἅγιος ὑποστηρίζει ὅτι τελεία κοινωνία εἶναι ἐκείνη

εις την ὁποία ἔλλείπει παντελῶς ἡ ἰδιοκτησία: «Κοινωνίαν γὰρ βίου τελειοτάτην ἐγὼ καλῶ, ἐν ἣ κήσεως μὲν ἰδιότης ἐξῴρισταί, γνῶμης δὲ ἐναντίως ἀπελήλαται²⁶».

Παρ' ὅλον ὅτι ἀπὸ τοὺς εἰδικοὺς θεωρεῖται ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν ἀνήκει στὸν Βασίλειο, ἀλλὰ πιθανῶς σὲ μαθητὴ του²⁷, ἡ δὲ θέσις ποὺ ἀναφέραμε ἀφορᾷ βασικῶς τὴν μοναχικὴ ζωὴ, ὅμως καὶ σὲ ἄλλα ἔργα του ἀπαντῶνται παρόμοιες διδασκαλίαι ποὺ θεμελιώνονται μὲ διάφορα ἐπιχειρήματα. Ἐν τούτοις θεωρεῖται ἐσφαλμένο τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ὑπὲρ τῆς κατ' ἰσομοιρίαν κατανομῆς τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς καταργήσεως τῆς ἰδιοκτησίας. Τοῦτο θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηρικθῆ ἂν ὁ Βασίλειος κατέκρινε γενικῶς τὴν συσσώρευσι τῶν ἀγαθῶν σὲ ὀρισμένους ἀνθρώπους, πρᾶγμα ὅμως τὸ ὁποῖο δὲν κάνει. Κατακρίνει ὄχι τὸν πλοῦτον αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐκείνους ποὺ ἐπιδεικνύουν ἀναληγσία καὶ ἀδιαφορία ἐναντι τῆς δυστυχίας. Ἄλλωστε οὔτε καὶ εἰς τὴν πρώτη χριστιανικὴ κοινότητα τὴν ὁποία ὁ Μ. Βασίλειος φέρνει ὡς παράδειγμα, δὲν ἐπικρατοῦσε σύστημα κοινοκτημοσύνης, ἀλλὰ κοινοκτησίας ἀγαθῶν· ἀλλὰ κα' αὐτὴ ἦταν μερικὴ ἀφ' ἑνὸς καὶ ἐθελοντικὴ καὶ ὄχι ἀναγκαστικὴ ἀφ' ἑτέρου, ἀποτέλεσμα τῆς κοινότητος φρονήματος καὶ πίστεως.

Κατὰ βάσι λοιπὸν θεωρεῖται, ὅτι ὁ Βασίλειος εἶναι ὑπέρμαχος τῆς ὑπὸ δρους κοινοκτησίας, γενικώτερα δὲ οἱ θέσεις τις ὁποῖαι λαμβάνει ἐπὶ τῶν σχετικῶν ἐρωτημάτων προσπαθοῦν νὰ συμβιβάσουν δύο θεσημοὺς κοινωνιολογικῶς ἀσυμβίβαστους: τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἀκτημοσύνης. Τοῦτο ἐπιδιώκεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀπόψεως «περὶ οἰκονομίας» ἢ «διαχειρίσεως» ἀπλῶς τῶν ἀγαθῶν ἀπὸ τοὺς κατόχους τους. Ἡ περὶ ἀπολύτου δικαίουματος ἀποψις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου ἀπορρίπτεται. Ὁ κύριος πράγματος ἀπλῶς «οἰκονόμος ἐστὶ τῶν παρὰ Θεοῦ²⁸», οἰκονόμος τῶν ὁμοδούλων²⁹, πλήρης δὲ κυριότης ἀποδίδεται μόνον εἰς τὸν Θεό. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ διάκρισις τῶν τάξεων ἀπὸ τὴν κοσμικὴ μεταφέρεται εἰς τὴν θρησκευτικὴ σφαῖρα. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀποψις περὶ ἐπαρκείας τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν ἀπαντᾶται καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας ὅπως π.χ. στὸν Εὐριπίδῃ «οὔτοι τὰ χρήματα ἴδια κέκτηνται οἱ θροτοί, τὰ τῶν Θεῶν δ' ἔχοντες ἐπιμελούμεθα³⁰» ἢ στὸν Βίωνα «τὰ χρήματα τοῖς πλουσίοις ἢ τύχη οὐ δεδιώρηκεν, ἀλλὰ δεδάεικεν».

Τις ἴδιαι ἀκριβῶς ἀπόψεις καὶ θέσεις ἀναπτύσσει καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ: «καὶ γὰρ οὐδὲν ἔχεις σόν, οὐ κρή-

ματα οὐ λόγον... Τὸ δὲ ἕμὸν καὶ τὸ σὸν, τοῦτο ρήματά ἐστι φιλά μόνον... Ἡ δὲ χρῆσις σή, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἀδελος³¹».

Συνέπεια τῆς θέσεως ποῦ ἔλαβαν ἔναντι τοῦ θεοῦ τῆς ἰδιοκτησίας ἦταν τὸ δια ἀνάλογες ἦσαν οἱ θέσεις τους καὶ ἔναντι τοῦ πλούτου. Ὁ πλοῦτος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος, ἐκεῖνο δὲ ποῦ προσδίδει εἰς αὐτὸν ἠθικὴ χροιά εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀποκτήσεως καὶ ὁ τρόπος χρησιμοποίησός του. Ὁ Χρυσόστομος π.χ. γράφει «οὐ κελεύομεν μὴ πλουτεῖν ἀλλὰ κακῶς μὴ πλουτεῖν· ἔξεστι γὰρ πλουτεῖν, ἀλλὰ χωρὶς ἀρπαγῆς καὶ βίας...³²». Ἡ ὑπερβολικὴ πολυτέλεια καταδικάζεται, ἐπειδὴ ἐμποδίζει τὴν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν φροντίδα, ἀλλὰ ταυτοχρόνως κακίζεται καὶ ἡ ὑπερβολὴ τοῦ ἀσκητισμοῦ: «οὐ καθάπερ ὁ Σινωπεὺς ἐκεῖνος ὁ ράκια περιβεβλημένος καὶ πάθον οἰκῶν εἰς οὐδὲν δέον, ἐξέπληξε μὲν πολλοὺς, ὠφέλησε δὲ οὐδένα...³³». Γενικῶς ἡ διὰ θεμιτῶν μέσων ἀποκτηθεῖσα περιουσία, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξαιρεται ἡ διὰ ἐργασίας ἀποκτηθεῖσα ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ χρησιμοποιοῦμένη πρὸς βοήθειαν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην, δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ψεκτόν.

Τὸ γενικὸ συμπέρασμα τῶν περὶ ἰδιοκτησίας καὶ πλούτου ἀπόψεων τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι ὅτι ἡ διδασκαλία τους συνίσταται εἰς τὴν ἀναγνώρισι τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ εἰς τὴν προσπάθεια τῆς βελτιώσεως αὐτῆς διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ἡ στάσις τους χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολλοὺς ὡς πραγματιστικὴ, ἀποφυγὴ δηλ. τῶν ἀκροτήτων εἰς τις ὁποῖες ὠθοῦσαν τὰ δύο ἀντίθετα ρεύματα τῆς ἐποχῆς τους, τὸ ἕνα ἐπαναστατικὸ καὶ τὸ ἄλλο ἀντιδραστικὸ· χαρακτηρίζεται ἐπίσης ὡς προσπάθεια συνδυασμοῦ τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως τῆς πολιτείας μὲ τὰ ἀνθρωπιστικὰ διδάγματα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἐναι μία μέση λύσις γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ δημιουργία, ἀπὸ τὸ χάος τῆς ἐποχῆς των, ἑνὸς ἄλλου χάους. Ἡ ἰδιοκτησία καὶ ὁ πλοῦτος ἀναγνωρίζονται κατ' ἀρχήν, ἀλλὰ τίθενται ὅρια τόσον ἠθικὰ ὅσο καὶ κυρίως κοινωνικά.

2. Δουλεία. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ θεομὸς τῆς δουλείας ἀπετέλεσε ἕνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα στηρίγματα τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, τὸν παρεδέχοντο δὲ καὶ οἱ φιλόσοφοι καὶ ὁ λαός. Ἐν τούτοις, οἱ Στωϊκοὶ ἐδίδασκαν ὅτι ἡ δουλεία εἶναι θεομὸς ἀντίθετος πρὸς τὴν φύσιν, πλὴν ὅμως ἡ κατὰ τῆς δουλείας ἐκστρατεία μέσα στὸν ἴδιον τὸν εἰδωλολατρικὸν κόσμον συνίστατο περισσότερο εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐξύψωσίν των παρὰ εἰς τὴν πλήρη πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀπελευθέρωσίν των.

Ἡ θέσις αὐτὴ ἔχει τὴν ἐξηγήσιν τῆς στὴν σπουδαιότητα πού εἶχε ἡ δουλεία γὰρ τὴν ὀργάνωσιν τῆς οἰκονομίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης: κατάργησις τῆς δουλείας θὰ ἐσήμαινε ὀλοσχερῆ κατάρρευσις τῆς οἰκονομίας. Κατὰ τὴς ἀρχὰς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ κατάστασις δὲν ἄλλαξε καὶ πολὺ, Ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν Χριστιανισμό ἡ κοινωνικὴ θέσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν παρόντα κόσμον δὲν ἔχει καμμιά σπουδαιότητα διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν του πρόοδο καὶ ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἐλεύθεροι καὶ δούλοι ἔχουν κοινὸν Κύριον εἰς τοὺς οὐρανοὺς, κάθε ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας μὲ σκοπὸν τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας ἦταν περιττὴ ἄλλὰ καὶ ἐπικίνδυνη, ἀφοῦ μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ καχυποψία τῆς πολιτείας³⁴.

Ἡ ἴδια ἀντιμετώπισις τοῦ ζητήματος παρουσιάζεται καὶ εἰς τὸν Παῦλον: «Ἐκαστος ἐν τῇ κλήσει ἢ ἐκλήθει ἐν τοιαύτῃ μενέτω δούλος ἐκλήθης; μὴ σοὶ μελέτω...». Οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐποχῆς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἐξακολουθοῦσαν νὰ διατηροῦν δούλους. Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἂν καὶ θεωρῆ ὅτι ὁ θεσμός οὐσιαστικῶς καταργήθηκε διὰ τοῦ λυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, ἐπιτρέπει ἐν ἀνάγκῃ τὴν διατήρησιν δύο ἢ τριῶν δούλων, ἀλλὰ ταυτοχρόνως συνιστᾷ νὰ ἀπελευθερώνωνται μετὰ μερικὰ χρόνια, ἀφοῦ προηγουμένως μάθουν κάποια τέχνη³⁵. Ὁ Μ. Βασίλειος θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον φύσει ἐλεύθερον³⁶, ἀλλ' εἶχε καὶ ὁ ἴδιος τουλάχιστον ἓνα δούλο, δούλους δὲ εἶχαν καὶ οἱ γονεῖς του. Συνεπῶς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀντηρήσεις γιὰ τὴν διατήρησιν ἑνὸς ἢ ὀλίγων δούλων καταδικάζει ὅμως τὴν διατήρησιν μεγάλου ἀριθμοῦ δούλων.

Ἰσως ἡ ὑπὸ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν³⁷ παραδοχὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας ὡς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πραγματικότητος καὶ ἢ μὴ ρητὴ καὶ ἀπερίφραστη καταδίκη τοῦ θεσμοῦ εἰς τὸ σύνολόν του νὰ θεωρηθῆ ὅτι ἀποτελεῖ μελανὸ σημεῖον τῆς ὅλης διδασκαλίας τους. Ἐν τούτοις νομίζω ὅτι ἡ ἀξιολόγησις τῶν θέσεών τους θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἀφ' ἑνὸς κατὰ συγκριτικὸν τρόπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀφοῦ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ συγκεκριμένον κοινωνικοοικονομικὸν πλαίσιον τῆς ἐποχῆς τους.

Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ πρῶτον, τὴν συγκριτικὴν ἀξιολόγησιν τῶν ἀπόψεών τους, θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσῃ κανεὶς καὶ τὴς ἀπόψεις τῶν Λατίνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Κατ' αὐτοὺς ἡ δουλεία εἶναι μὲν ἀντίθετη πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον, ἀλλ' εἶναι δικαία καθ' ἑαυτὴν λόγῳ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος³⁸. Συνεπῶς κατὰ τούτους δὲν εἶναι ἡ δουλεία μεταβατικὴ κατάστασις πού γίνεται προσωρινῶς ἀποδεκτὴ πρὸς ἀποφυγὴν κοινωνικῶν ἀναστατώσεων· οἱ Λατῖνοι Πατέρες δέχονται τὴν

νομιμότητα τῆς κληρονομικῆς δουλείας, ἀπαιτώντας μόνο νὰ γίνωνται σεβαστὰ τὰ δικαιώματα θρησκευτικῆς συνειδήσεως.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς Λατίνους Πατέρες ποὺ κατέφυγαν σὲ μυστικιστικὴ ἐξήγησι καὶ θεμελίωσι τῆς δουλείας, οἱ Ἑλληνες Πατέρες θεωροῦν ὅτι ἡ δουλεία εἶναι συνέπεια κοινωνικῶν ἐλαττωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι διάκρισις οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ, διάκρισις λειτουργημάτων καὶ ὡς τέτοια δὲν ἔχει ἔννοια φυσικοῦ νόμου. Ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει: «Ἡ πλεονεξία τὴν δουλείαν ἔτεκεν, ἡ θαναυσία, ἡ ἀπληστία· ἐπεὶ Νῶε δοῦλον οὐκ εἶκεν, οὐδὲ Ἄβελ, οὐδὲ Σὴθ, ἀλλ' οἱ μετὰ ταῦτα».

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄλλο σκέλος δηλ. τὴν προσπάθεια νὰ ἀξιολογηθοῦν οἱ ἀπόψεις τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἐντὸς τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοοικονομικοῦ πλαισίου τῆς ἐποχῆς τους, θὰ πρέπει κι' ἐδῶ νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ θέσις τους χαρακτηρίζεται ὅπως εἶπαμε καὶ σὲ ἄλλα ζητήματα ὡς πραγματιστικὴ, δηλ. ὡς προσπάθεια καταργήσεως μὲν τοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ χωρὶς βιαία ἀνατροπὴ τοῦ κρατοῦντος συστήματος. Ἀπὸ αὐτὸ προέρχεται ἡ κατ' ἀρχὴν παραδοχὴ τοῦ θεσμοῦ.

3. Ἔργασια - ἐπάγγελμα. Περὶ τούτων ἀσχολήθηκαν εἰδικώτερα ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος μπορεῖ κάλλιστα νὰ θεωρηθῆ ὡς εἰσηγητὴς κατὰ τὴν ἐποχὴ του ἀντιλήψεων ποὺ ἀκόμη καὶ σήμερα ἐφαρμόζονται. Τῆς ἀρχῆς του δὲ περὶ ἐργασίας τὴς ἐφήρμοσε καὶ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως, διὰ τῆς συστάσεως ἐργαστηρίων εἰς τὰ μορφωτικὰ κέντρα τῶν μονῶν. Ἡ ἐργασία κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον πρέπει νὰ ἐπιδιώκη δύο σκοπούς: α) τὴν ἀκλιραγωγίαν καὶ «τὸν ὑπωπιασμόν» τοῦ σώματος καὶ β) τὸν πορισμὸν τῶν ἀναγκαίων ἀγαθῶν.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος ἀποκλείει ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐργασίας τὴν ἰδίαν ὑλικὴν ὑφέλειαν⁴⁰, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ἔρχεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τῆς ἀρχῆς τῆς Οἰκονομικῆς. Οἱ μελετηταὶ⁴¹ ἐν τούτοις τῶν ἔργων του ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὸ σημεῖο τοῦτο εἶχε ὑπ' ὄψιν κυρίως τοὺς μοναχοὺς, τῶν ὁποίων μιὰ ἀρετὴ ἦταν ἡ ἀκτημοσύνη, καὶ ὅτι δὲν καταδικάζει τὴν κάλυψιν ἰδίων ἀναγκῶν ἐκ τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐξ ἄλλων ἐκφράσεών του.

Πολλὰ εἶναι τὰ ζητήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσκολοῦνται οἱ Πατέρες εἰς τὰ ἔργα τους ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐργασίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις των θὰ ἀπαιτοῦσε χρόνον πολὺ. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω ὅτι

έξετάζουν τὰ βασικά στοιχεία τοῦ ἐπαγγέλματος (σταθερότης - μονιμότης - εἰδίκευσις), συνιστοῦν νὰ μὴ μεταπηδᾷ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἓνα ἐπάγγελμα εἰς τὸ ἄλλο², διαγράφουν τὶς γενικὲς ἀρχὲς κατὰ τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ γίνεταί ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐπαγγέλματος, ἐξετάζουν τὴν σημασία τῆς διδασκαλίας τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς μαθητείας εἰς αὐτό, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ εἶδη τεχνῶν καὶ ἐπαγγελημάτων κ.λ.π. Γενικῶς μπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ ἀπόψεις τους καὶ ὁ τρόπος ἀναλύσεως, ἐνθυμίζουσι σύγχρονες ἀντιλήψεις, σὲ μὰ ἐποχή, πού οἱ ὅροι ζωῆς καὶ ἐργασίας ἦταν πολὺ διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς ὅρους.

4. Κοινωνικὴ θέσις τῆς γυναῖκα³. Γενικῶς οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι κηρύσσουν τὴν φυσικὴ καὶ ψυχικὴ ὁμοιότητα, ἐπ' αὐτῆς δὲ οἰκοδομοῦν τὴν ἠθικὴ καὶ νομικὴ ἰσοτιμία τῶν δύο φύλων, τὴν ὁποῖα ἐννοοῦν ὅπως καὶ μεῖς τὴν ἐννοοῦμε σήμερα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἀπαιτοῦν ἰσότητα δικαιοματιῶν ἀλλὰ καὶ ὑποχρεώσεων. Συγκεκριμένως εἰς τὸν ἠθικὸ τομέα, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ τους ἡ γυναῖκα ἐθεωρεῖτο ἔνοχος καὶ ὑφίστατο τὶς συνέπειες τῆς μοικείας, ἐνῶ ὁ ἄνδρας οὔτε ἐθεωρεῖτο οὔτε ἐτιμωρεῖτο ὡς μοιχός, οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι θεωροῦσαν ἀπαράδεκτη καὶ ἀνώμαλη αὐτὴν τὴν ρύθμιση, τῆς ὁποίας τὴν ἐξήγησι ἀναζητοῦν εἰς τὸ γεγονός ὅτι «ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθετοῦντες». Εἶναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι τόση ἦταν ἡ ἐπίδρασις τῆς πολεμικῆς τῶν ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναγκάστηκε νὰ διευρύνῃ τὴν ἔννοια τῆς μοικείας ὥστε νὰ περιλάβῃ καὶ τὸν ἄνδρα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ σήμερα⁴.

Ἐπὶ τῆς ὑπάρχουσας θεατικῆς σημεία εἰς τὰ ὁποῖα οἱ τρεῖς Πατέρες ἐκφράζονται κατὰ τρόπο ὑποτιμητικὸν γιὰ τὴν γυναῖκα. Ὁ Χρυσόστομος π.χ. θεωρεῖ τὴν γυναῖκα «κουφοτέραν καὶ ἀλογωτέραν» τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ ταυτοχρόνως σπεύδει νὰ δηλώσῃ: «Ἄς μὴ καταβοᾷ ἐναντίον μου τὸ γένος τῶν γυναικῶν· ἐγὼ δὲν ὁμιλῶ διὰ τοὺς φρονήτους γυναικας, ἀλλὰ διὰ τὰς πονηράς, ἀσυνέτους καὶ ἀφρονάς⁵».

Γενικῶς οἱ ἀπόψεις τους γιὰ τὴν γυναῖκα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐξαιρετικὰ προδευτικῆς. Αὐτὸ ὅταν εἰς τὴν Δύσιν ὁ Τερτυλλιανὸς ἐχαρακτήριζε τὴν γυναῖκα ὡς «πύλην ἄγουσαν πρὸς τὸν διάβολον καὶ ἄνθρωπον δευτέρας τάξεως» καὶ πολλοὺς αἰῶνας ἀργότερα Σύνοδοι συζητοῦσαν ἂν ἡ γυναῖκα ἔχει ἀνθρώπινη ψυχὴ. Αὐτὸ ἐπίσης ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Ἄσπικὸς μας Κῶδιξ ἀναγνωρίζει τὸν θεσμὸν τῆς προικῆς, ἐνῶ ὁ Χρυσόστομος τάσσεται ἐναντίον τῆς.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

1. Μπαλάνου Δημ.: Διατί ή έορτή τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν έθεασίση ὡς έορτή τῆς παιδείας. Ἀθήναι 1948.
2. Βάρβογλη Γ., εισήγησης εἰς: Π. Χρήστου: Ὁ ὑπαρκτικός διάλογος κατά τοὺς Θεολόγους τῆς Καταδοκίας. Θεσσαλονίκη 1961.
3. Κασσιμάτη Γ.: Τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ἡ κοινὸν. διδασκαλία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. Θεσσαλονίκη 1940.
4. Γρηγ. Ναζιανζ. λόγος 43, 14.
5. Γρηγορίου λόγος 43 κεφ. 80.
6. «...ὃ, τοῖς πολλοῖς μὴ καλῶς ζηλευθὲν μηδὲ νοηθὲν, σκυθρωπότης ἐγένετο» (Λόγος 43, εἰς MIGNE Ἑ.Π. 36, 597).
7. MIGNE Ἑ.Π. 31, 563 - 590).
8. Νεγρεπόντη - Δελιδάνη Μ.: Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ οἰκονομικὴ σκέψις, Θεσσαλονίκη 1971 παρατέμνουσα εἰς MIGNE P.G. 36, 494 έπ.
9. Ἀρχιμ. Τζωρτζάτου: Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἀθήναι 1952, σελ. 20.
10. Βλ. Παλλαδίου Ἐλενουπόλεως Διάλογος (47, 16 - 17), πρὸβλ. καὶ Θεοδώρου Τριμηθούτων Βίος Χρυσοστόμου (47, LV).
11. Πρὸβλ. Μπαλάνου Δ.: Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ ἡ ἐποχὴ των. Ἀθήναι 1926.
12. Πρὸβλ. Μπαλάνου Δ.: Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (1922).
- 12α. Χρήστου Π.: Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἀθήναι 1951.
13. Μπρατσώτη Π.: Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Ἀθήναι 1930.
14. UHLHRON εἰς Μπρατσώτη Π., ένθ. άν.
15. Γρηγ. Ναζιανζ. έπος ιδ' στ. 647 κ.έ. (37, 1215), στ. 331 - 2 (37, 1190).
16. «Ῥηνηταὶ γεγόνασιν αἱ ἀρχαί». Ομιλ. εἰς Ἐφεσ. Στ' (62, 48).
17. «Γαῖς ἡμέραις ταύταις ἀγνοῖω ἱερωσίγη παρῶσκεται, εἰ γε ἱερωσίγη». Βίος Χρυσοστόμου ιδ' (47, 48).
18. «Φασί τινας ὁμῶν παρὰ τῶν χειροτονουμένων λαμβάνειν χρήματα». Ἐπιστολὴ ΝΓ' (32, 397).

19. Ἔπος ιδ' στ. 430 - 1 (37, 1197).
20. Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου ἐπιστ. 1,119 (78,261).
21. Μ. Βασιλείου ἐπιστ. 92 (32, 480).
22. Ἐπιστολή ΣΜ' (32. 897) : «Χριστέμποροι οἱ ταιοῦτοι καὶ οὐ Χριστιανοί».
23. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς χαρακτηρίζει τὴν κατάστασιν αὐτὴ ὡς «ἄγαμον γάμον».
24. «Καὶ οἴκους διέφθειραν καὶ γάμους διέσπασαν καὶ ἐπὶ κλοπαῖς πολλαῖς καὶ καπηλείαις καὶ ἑτέροις ταιοῦτοις ἀσχημονοῦσαι ἐάλωσαν» Ἰουάν. Χρυσόστομος «Περὶ ἱερωσύνης» Γ' 16 (48, 455).
25. R. von Pohlmann: Geschichte der Sozialen Frage und des Sozialismus in der Antikus Welt, 1925 τ. Β' Πρόβλ. Ἰμωσ καὶ C. Baug: ὁ Κομμουνισμὸς δεφαίλει νὰ ἀναζητήσῃ τοὺς πνευματικὸς αὐτοῦ προδρόμους ὅχι εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' εἰς τὸν Γρόαχον, τὸν Σπάρταων, τὸν Κατιλίαν. Θ. Ζήση: Ἄνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ Οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ, Θεσσαλονίκη 1971.
26. Ἀσκητικαὶ Διατάξεις 18,1.
27. Χρῆστου Π. : Οἰκονόμοι Θεοῦ. Ἀθήναι 1974.
28. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου «Περὶ Φόνου», 5.
29. Τοῦ αὐτοῦ «Καθελὼ μου τὰς ἀποθήμας κ.λ.π.» 2.
30. Φοίνισσαι, σ. 555.
31. Ὅμιλ. ι' 2 εἰς Α' Κορινθ. (Ε.Π. MIGNE 61, 84).
32. Ὅμιλ. ια' 5 εἰς Κορινθ. (Ε.Π.Μ. 61, 91).
33. Ὅμιλ. λε' εἰς Α' Κορινθ. (Ε.Π.Μ. 61, 302).
34. Χρῆστου Π. : Ἡ κοινωνιολογία τοῦ Μ. Βασιλείου.
35. Χρῆστου Π. ἔνθ. ἀν.
36. Περὶ Ἁγίου Πνεύματος 20, 57.
37. Καὶ τῆς ἐκκλησίας γενικώτερα, γιὰ τὴν ὁποία ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως δούλων συνδέθη μετὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς μεγάλης θειότητος περιουσίας ποὺ εἶχε ἀποκτήσει διὰ τῶν πρὸς αὐτὴν δωρεῶν. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι στὴ σίνοδο τῆς Ἐπὶ τῆς ἀποφασίσθη μετὰ ἀπαγορευθῆ ἢ ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων τῶν μοναστηριῶν, γιὰ νὰ ἀπαφευχθῆ ἡ καλλιέργεια τῶν ἀγρῶν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ Corpus Juris Canonici οἱ δοῦλοι ἐξομοιώνονται πρὸς ἐπράγματα, πρᾶγμα ἀντίθετον πρὸς τὴν βασικὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Περὶ ὧν αὐτῶν βλ. Α.Μ. Korniger: Katholischis Kirchenrecht, 1926, εἰς Χρῆστου ἔνθ. ἀν.

38. Πρόβλ. π.χ. Αύγουστίνου De Civitate Dei I, XIX 14 - 15 εις Patr. Lat. 41,642 επ.
39. 'Όμιλ. κβ' εις 'Επιστ. πρὸς 'Εφεσ. Ε.Π. 62, 158.
40. «Σκοπὸς οὖν ἐκάστῳ προκείσθαι ὀφείλει ἐν τῷ ἔργῳ ἡ ὑπηρεσία τῶν δεομένων οὐχὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ χρεία». 'Όροι κατὰ πλάτος 'Ε.Π.Μ. 31, 1024.
41. Μωραΐτου Δ. 'Εργασία καὶ ἐπάγγελμα κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον. Θεσ/νίκη 1947.
42. 'Όρος κατὰ πλάτος 31, 1021.
43. Εἰς τὴν παράγραφον αὐτὴ βασίσθηκα ἰδιαίτερα στὸν πανηγυρικό λόγο τῆς καθηγητρίας κ. 'Αλ. Κιάντου - Παμπούκη: «'Η γυναίκα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν τριῶν 'Ιεραρχῶν» Θεσσαλονίκη 1972.
44. Κιάντου - Παμπούκη 'Αλ. ἔνθ. ἄν.
45. Μπαλάνου Δ.: Διατὶ ἡ ἑορτὴ κ.λ.π. σελ. 11.